

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

УДК 304.42:172.4(477)''2014''

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОГО МИРУ ТА ВІЙНИ

Дубов Дмитро Володимирович,
доктор політичних наук, старший науковий співробітник

У статті зазначається, що сучасні пріоритети державної інформаційної політики не відповідають викликам сьогодення, а подекуди – взагалі не є предметом саме державної інформаційної політики (в частині питань, які стосуються стратегій розвитку інформаційного суспільства). Мета статті – запропонувати новий перелік пріоритетних напрямів державної інформаційної політики, з огляду на ті виклики та загрози, які постали перед українською державою.

Окреслюються найбільш актуальні питання інформаційного простору Української держави – формування «сірої зони» права в частині відповідей на гібридну агресію в інформаційному просторі; синергія зусиль держави та недержавного сектору як довгострокової концепції розвитку спроможностей української держави; переосмислення функціонування журналістики в Україні; стратегія формування спеціальної інформаційної політики держави щодо окупованих та звільнених територій; подальший розвиток медіа-освіти; глибинне реформування системи інформаційного позиціонування України на міжнародній арені; реформа внутрішньої комунікативної діяльності держави та розвиток системи стратегічних комунікацій.

Ключові слова: державна інформаційна політика, гібридна війна, пріоритети, геополітичний злам.

Dmitro Dubov

STATE INFORMATION POLICY IN UKRAINE IN TERMS HYBRID PEACE AND WAR

The article states that the current priorities of the state information policy do not meet today's challenges, and sometimes – in general are not subject of the state information policy (for example – issues relating to information society development strategies). The aim of the article – to propose a new list of priority directions for state information policy, based on the challenges and threats facing the Ukrainian state.

Outlines the most urgent questions of Ukrainian information space of the state – forming a «gray area» of the law in hybrid responses to aggression in the information space; synergy of efforts of state and non-state actors as a long-term capacity building Ukrainian state; rethinking of journalism in Ukraine; strategy of forming special information policy for the occupied and lib-

erated areas; further development of media education; depth reform of the system of Ukraine's information positioning on the international arena; reform of internal state communication and development of strategic communications.

Keywords: state information policy, hybrid warfare, priorities, geopolitical scrapped.

*...Ми кажемо, що світ зсунувся з місця.
Це як відплив на морі... хвиля, що відступає,
залишає по собі лише уламки катастрофи...
уламки, які іноді виглядають як карта.*

С.Кінг. Темна вежа. Загублена земля

2014 рік став своєрідним переломним моментом для всієї системи світопорядку. Агресія Російської Федерації проти нашої країни у формі гібридної війни зачепила не лише Україну – це стало тим невеличким камінцем, який зірвав лавину геополітичних трансформацій, причини яких, здебільшого, куди більш складні та системні, ніж порушення світового порядку одним із гравців. Але світ дійсно «зсунувся» – він не змінився кардинально, однак традиційні правила в ньому перестають працювати, класичні рішення не дають бажаного ефекту, а наслідки тих чи інших дій відлунюються неодноточними наслідками. Як слушно відзначив В.П. Горбулін, «прояви «гібридних війн», подобається нам чи ні, породжують формування нового «гібридного світу» або точніше – «гібридного світоустрою» [3].

Гібридний метод агресії, який застосовує Росія не лише до України, але й до демократичних держав загалом, поступово знищує зрозумілий нам світопорядок, і значною мірою ми спостерігаємо, як ця «хвиля» залишає нам його «уламки». Системна дискредитація міжнародного права, поновлення проблеми кордонів (і перетворення міграційних процесів на зброю), знищення довіри до медіасистеми, новий після «холодної війни» виток пропаганди – лише невелика частина тих процесів, які формуються та підтримуються Російською Федерацією. При цьому чинні правові рамки функціонування держав часто не дають їм можливості прореагувати на нові виклики, адже це тягне за собою кризу демократичних цінностей. Однак у цих умовах сподівань на повернення до зрозумілої нам норми більше немає. Реальність змінилась – світ зсунувся.

Цього зсуву було досягнуто за рахунок ключової особливості суті гібридного методу агресії – «гібридна війна здатна знекровлювати свою жертву за допомогою міриад атак, що здійснюються

нижче суб'єктивного порога конфлікту» [8]. Однак якщо людина може суб'єктивно переоцінити ці самі «пороги конфлікту», то для держави такі критерії вже визначені – міжнародним правом, національним правом, міжнародними традиціями застосування права. Вийти за їх межі – поставити себе поза міжнародними правилами.

Власне, це і зробила Росія, яка, з одного боку, вийшла за ці межі, а з іншого – активно їх обходить. І хоча можна дискутувати, вдасться чи ні іншим міжнародним гравцям повернути її до «норми», проте ми цілком погоджуємось із В.П. Горбуліним, який зазначає, що де-факто немає ніякого «відхилення від норми» – є новий тип світового порядку із новою нормою. І в цій новій нормі держави (особливо сусіди агресора) дедалі більше змушені сподіватися на власні сили та власні спроможності відповісти на агресію.

У цьому новому світі, де формальна складова – немов та «хвиля» – усе ще закриває від нас «уламки» старого світопорядку, Україна шукає себе і механізми свого захисту. 2014 рік цілком можна вважати початком нової історії України. І тим більше – нової історії планування державної політики. З початком гібридної агресії значна кількість сфер державної політики із напіввіртуальних перетворились на цілком реальні, адже від їх ефективності залежало питання виживання країни, забезпечення її незалежності. Безумовно, передусім це стосується секторів безпекового, економічного, зовнішньополітичного.

Однак не лише. Чи не вперше за весь час існування України «державна інформаційна політика» перетворилась із квазісутності на реальність, важливість якої стала зрозуміла кожному громадянину. Інформаційна складова гібридної агресії виявилась не менш потужною за військову та економічну, і навіть в умовах відносного військового затишшя РФ продовжує свої деструк-

тивні інформаційні операції проти України, намагаючись провокувати соціальну нестабільність, здійснюючи інформаційно-психологічні впливи на особовий склад ЗСУ, здійснюючи кібератаки проти важливих інфраструктурних об'єктів. При цьому важливо пам'ятати, що, крім власне безпекових аспектів державної інформаційної політики, є і конструктивний порядок денний. Власне, повертаючись до епіграфа статті, маємо розуміти, що «уламки», які ми бачимо, дійсно формують «карту» тих змін, котрих потребує сьогодні державна інформаційна політика України, що має відповідати новому світоустрою та новим викликам.

Мета статті – запропонувати нові пріоритетні напрями державної інформаційної політики, зважаючи на ті виклики та загрози, які постали перед Українською державою.

Сьогодні Закон України «Про інформацію» [5] дає вичерпний перелік основних напрямів державної інформаційної політики:

- 1) забезпечення доступу кожного до інформації;
- 2) забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- 3) створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства;
- 4) забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень;
- 5) створення інформаційних систем і мереж інформації, розвитку електронного урядування;
- 6) постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів;
- 7) забезпечення інформаційної безпеки України;
- 8) сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Усі ці пріоритети були цілком виправдані для етапу мирного розвитку молоді держави, якою і була Україна, коли в 1992 році цей закон ухвалювався. Водночас показово, що окремі пріоритети цієї самої «державної інформаційної політики» дійшли без змін і до останніх редакцій зазначеного закону в 2016 році (у сучасному вигляді ці пріоритети були зафіксовані в редакції закону від 2011 року).

Сьогоднішні виклики змушують нас більш уважно розглянути, а що сьогодні, власне, є

пріоритетами державної інформаційної політики і чи всі з цих «пріоритетів» взагалі повинні відноситися саме до «державної інформаційної політики».

Яскравий приклад останнього – розбудова інформаційного суспільства. Надважливе завдання для будь-якої держави, однак чи можна сказати, що це – лише один з пріоритетів державної інформаційної політики? При тому, що це питання охоплює ґрунтовну трансформацію економічної політики, підходу до науки та наукових розробок, освіти тощо.

Вочевидь, варто визнати, що навіть така широка сфера, як «державна інформаційна політика», не може охопити істотно більше питання – розбудову інформаційного суспільства. Однак навіть якщо йдеться про проблеми розвитку саме інформаційного суспільства, то тут ми маємо чимало проблем, які системно не вирішуються. Передусім – системну проблему щодо відповідної законодавчої бази: всі три ключові для розвитку інформаційного суспільства документи (Закон України «Про Національну програму інформатизації», Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки» та Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства») застаріли й ніколи повноцінно не працювали (крім невеликого періоду щодо Національної програми інформатизації). До того ж ці документи жодним чином не синхронізовані із цілями аналогічних програм/документів ЄС, у них відсутні конкретні пріоритети, на які держава має робити акцент. Багато в чому це є наслідком відсутності системної роботи із здійснення форсайтних досліджень, а отже, відсутності й візії майбутнього України.

Сьогодні ми маємо певні здобутки у розвитку електронного урядування (наприклад, згідно з останнім дослідженням ООН щодо впровадження електронного урядування Україна за період з 2014 по 2016 роки поліпшила свої позиції, зайнявши 62-те місце у рейтингу, а за показником е-участі за цей же період ми взагалі піднялись із 77-ї позиції на 32-гу [2]) та у практиці більш відкритого урядування (через збільшення використання відкритих даних). Однак такі сфери, як робототехніка, адитивні технології, сучасні дослідження нових матеріалів перебувають на периферії уваги держави. Водночас чітко розуміння, що, для чого і коли нам потрібно (особливо з *emerging technologies*,

тобто технологій, які кардинально змінюють порядок денний), – це одна з основ нашого інноваційного розвитку.

А між тим, навіть не враховуючи глобального контексту функціонування інформаційного простору та нових реалій роботи глобалізованих медіа, ми стикаємось з дійсно важливим та складним викликом, відповідь на який дати (в межах чинного розуміння «інформаційного права») складно (якщо взагалі можливо). Адже агресор намагається уникнути потрапляння під дію прямих обмежувальних норм, переводячи протистояння у «сіру зону» права [11]. Фактично ж – виносить боротьбу «за межі» офіційного правового поля. Яскравий приклад – висвітлення тих чи інших подій з різними акцентами та формулюваннями. Часто неможливо провести чітку лінію між тим, що є законним, а що ні. На рівні суб'єктивного сприйняття громадян певні позиції можуть видаватись однозначно антидержавними, однак держава просто не має можливості відреагувати, оскільки обмежена своїми міжнародними нормативно-правовими зобов'язаннями (в т.ч. – щодо захисту свободи слова).

У цьому контексті варто принципово інакше поглянути на традиційну сьогодні для України дискусію про те, що «недержавний сектор робить за державу її роботу». Варто однозначно визнати: недержавні структури (і навіть окремі лідери суспільної думки) докладали і докладають чимало зусиль для захисту інтересів держави. Однак відсутність реакції держави пояснюється наведеними вже вище причинами: часто держава (та її структури) просто не в змозі робити те саме, що роблять недержавні організації.

Яскравий приклад – функціонування *OSINT*-команд, які збирають та поширюють інформацію про агресора, його сили, їх особовий склад та багато іншого. Бюрократичні процедури навряд чи можуть дозволити хоча б одній із держструктур бути так само оперативними (та використувувати як джерела інформації повідомлення в соціальних мережах). Інший приклад – функціонування патріотичних хакерських груп (наприклад, «*FalconsFlame*», «*Trinity*», «*Рух8*», «*КіберХунта*» чи «*Кібервійська*»). Вочевидь здійснювані ними зломи електронних поштових скриньок або інших інформаційних ресурсів осіб, пов'язаних із сепаратистсько-терористичною діяльністю на сході України (чи тих, з ким

вони взаємодіють на контрольованих територіях), можуть трактуватися досить не однозначно з точки зору чинного Кримінального кодексу України, де ціла низка статей вказує на те, що такі зломи трактуються як карні злочини. Однак суспільна користь від такої діяльності та її важливість для забезпечення інтересів держави залишаються досить значними. Звісно, займатися такою діяльністю державні органи не могли б.

Ще один приклад – ресурс «Миротворець» [10]. Його діяльність повсякчас ставиться під сумнів з точки зору чинного законодавства (в т.ч. Закону України «Про захист персональних даних» [6]), однак при цьому він здійснює важливу контрпропагандистську діяльність, а до певної міри – веде довготривалу деструктивну кампанію щодо психологічного стану членів незаконних озброєних формувань на сході України. Знов-таки держава прямо не може вдаватись до таких дій (а якщо і вдається, то в межах таємних операцій), у той час як недержавні структури мають істотно більшу свободу діяльності (подеколи балансує на межі законодавчої норми).

При цьому в межах чинного законодавства держава де-факто має реагувати на таку діяльність, навіть незважаючи на те, що діяльність цих структур часом ефективніша за дії держави. Вочевидь, такий стан не може тривати довго, оскільки створюється стратегічно небезпечний прецедент – фрагментарність застосування правових норм на території держави, що суперечить самій концепції правової держави. Тобто ця проблема дійсно потребує свого вирішення, і в осяжній перспективі.

Інша проблема, яка також чекає свого вирішення, – якою взагалі має бути українська журналістика? До 2014 року серед української журналістської спільноти панував певний консенсус: усі роки незалежності українська преса (так чи інакше) обстоювала впровадження найбільш комфортної для неї лібертаріанської моделі преси. Два роки війни істотно скорегували цю ситуацію. Формується дедалі потужніше крило журналістів, які вважають, що журналіст насамперед має бути громадянином країни (а отже, її інтереси мають бути для нього основним пріоритетом), а вже потім – професіоналом.

Умовно, стрімко зростає частка прихильників моделі соціальної відповідальності преси. Крім того, на боці останніх виступають і «нові лідери думок» – популярні блогери, чий вплив на про-

цеси стає дедалі помітнішим. Слід розуміти, що взагалі формується виразний тренд заміни класичної журналістики «народною», «блогерною». До речі, блогери слушно ставлять питання: коли журналісти більше не мають монополії на постачання інформації суспільству, то чи можуть вони вимагати до себе особливого ставлення (в т.ч. правового)? [7].

Нарешті, існує макропитання: якою має бути державна інформаційна політика щодо окупованих (а подекуди – і звільнених) територій. Вочевидь особливості ситуації на цих територіях роблять малоперспективним ставлення до них як до «частини єдиного інформаційного простору держави» (якого насправді також не існує). Дедалі більше експертів погоджуються, що для цих територій має бути розроблена м'яка версія державної інформаційної політики (у формі спеціальних режимів мовлення, особливого правового режиму функціонування інформаційного простору), що майже не пов'язана із загальною державною інформаційною політикою, однак при цьому стратегічно спрямована на досягнення цілей, визначених ключовими безпековими документами.

Щоправда, тут є і свої застереження, бо в такому випадку ми спрямовано сегментуємо внутрішній інформаційний простір, юридично закріплюючи його фактичну розірваність. Однак раціонально слід виходити з того, що ця територія ще довгий час перебуватиме полем інформаційно-психологічного протиборства України та Росії, і відповідно до цього мають формуватися пріоритети нової державної інформаційної політики.

Безумовно, активні заходи протидії ворожим інформаційним операціям неможливі без масштабних програм медіа-освіти (і цифрової освіти як її складової) в Україні. Сьогодні ми є лише на початкових етапах цього процесу. Окремі пілотні проекти, запущені на базі шкіл та ВНЗ, або спроби неурядових структур займатись цим питанням більш прискіпливо є важливими, але недостатніми. Дійсно масштабне охоплення можливе лише в тому випадку, коли це стане одним із пріоритетів державної політики.

Окремим важливим напрямом є глибинне реформування системи інформаційного позиціонування України на міжнародній арені. Слід визнати, що, незважаючи на всі реформи (швидше – спроби реформ) цієї сфери, ми до

останнього часу маємо справу з тією ж радянською моделлю зовнішньополітичного інформування. Наскільки вона малоефективна, нам переконливо доводить та ж Російська Федерація, яка, незважаючи на загальне враження реконструювання аналогічної моделі в РФ, провела досить серйозну її реформу. Зовнішня інформаційна політика цієї країни стала більш динамічною (завдяки створенню чисельних «неурядових фондів» або взаємодії із західними експертами), більш сучасною та активніше залучає функціональні спроможності спеціальних служб.

Слід визнати, що Росія має більші фінансові можливості для просування цього напрямку, що, однак, не означає, що це – єдина причина успіху «нової кремлівської пропаганди» [1]. Москва ефективно послуговується наявною міжнародною інформаційною інфраструктурою, розуміє, яким чином ця інфраструктура функціонує, як потрібно працювати із новими медіа (а коли не розуміє, – пробує, відшукуючи нові можливості).

Істотна відмінність між українським зовнішнім інформуванням і російським полягає навіть не у різних матеріально-технічних вихідних позиціях. Росії вдалося віднайти найбільш важливе для ефективної інформаційної діяльності – чіткий та зрозумілий наратив, розповідь, яка не дисонує із внутрішніми стереотипними чи культурними установками мешканців демократичних країн. При цьому їхній наратив має ефективну систему сегментування не лише для населення різних країн, але й у межах однієї країни для різних цільових аудиторій. Це саме те, чого часто не вистачає українському інформаційному позиціонуванню у світі.

І хоча закиди щодо «забюрократизованості» цього процесу часто є справедливими, наприклад [4], варто розуміти, що ця діяльність також підпорядкована чітким процедурам та правилам функціонування державних структур, у т.ч. у сфері фінансової дисципліни. Відповідно, для того щоб змінити ситуацію у цій сфері, необхідно значно більше, ніж створити телеканал для іномовлення або платформу іномовлення, – потрібна ґрунтовна реформа всього спектра елементів, які впливають на вирішення цього важливого для Української держави завдання, зокрема порядку виділення та розподілу відповідних коштів. Слід розуміти, що цей процес не буде швидким, а отже, масш-

табна реформа всієї системи «іномовлення» може і має бути одним із пріоритетів оновленої державної інформаційної політики.

Зовнішній комунікативний вимір тісно пов'язаний із внутрішнім. Назріла реформа внутрішньої комунікативної діяльності держави. Результати урядового комунікативного аудиту, який у 2015 році провела *Communication Reform Group*, свідчить, що і сьогодні уряд ставиться до питань ефективного комунікування із суспільством за залишковим принципом, при тому що відбулася досить стрімка зміна готовності (і бажання) українських громадян сприймати інформацію і бути свідомими того, що і для чого робить уряд. Багато в чому різноманітні негативні мему (на кшталт «зрада») стають результатом саме відсутності цілісної та зрозумілої урядової комунікативної політики. Як наслідок – громадяни часто не розуміють, чи відбуваються в країні якісь реформи, навіть ухвалюються ті чи інші закони, для чого здійснюються ті чи інші кроки.

Більше того, відсутність адекватної вимогам часу чіткої та зрозумілої комунікативної політики уряду створює «комунікативну лакуну», яку заповнюють інформаційні «вкидання» агресора, спрямовані на дестабілізацію українського суспільства. І почасти така діяльність є успішною, формуючи основу для суспільного невдоволення діями влади. Таким чином, ефективна урядова комунікативна політика є безпосереднім елементом захисту держави і від інформаційної агресії.

Останнім важливим питанням є концептуальна трансформація системи управління комунікативними спроможностями держави в інтересах забезпечення її національних інтересів. На сьогодні така координація є ситуативною та несистемною, хоча і частково врегульованою окремими нормативно-правовими документами. Спроби створити урядового координатора (в особі Міністерства інформаційної політики України) слід вважати лише обмежено вдалими. Станом на кінець 2016 року міністерство зосередилося лише на окремих (хоча і важливих) напрямках державної інформаційної політики. Це, зокрема, відновлення спроможностей ведення мовлення (теле- та радіо-) на окуповані та звільнені території, окремі акції на підтримку механізмів публічної дипломатії, заходи зі створення (точніше, реформування) українського іномовлення, окремі програми, спрямовані на

поліпшення якості інформаційної роботи Міністерства оборони України та реформи урядових комунікацій (проект якої вже було розроблено [9]). Однак більшість цих заходів є або половинчастими за ефектом, або так і не виконуються. При цьому міністерство так і не змогло вплинути на, власне, переоцінку пріоритетів державної інформаційної політики, натомість пропонуючи проектний підхід до вирішення завдань, на противагу необхідності вирішувати проблеми комплексно.

Крім того, вочевидь МІП не спроможне (через об'єктивні та суб'єктивні причини) здійснювати стратегічну координацію комунікативних можливостей держави, хоча може це робити на оперативно-тактичному рівні.

Однак важливість саме комплексного управління комунікативними спроможностями держави сьогодні набуває особливого значення. Світовий досвід акцентує увагу на тому, що така координація (особливо коли це стосується державного сектора) можлива в межах розвитку концепції стратегічних комунікацій і створення їх повноцінної системи на національному рівні. Сьогодні Україна здійснює низку практичних кроків у цьому напрямі, однак процес все ще в активній фазі реалізації. Хоча навіть після повноцінної побудови системи стратегічних комунікацій в Україні проблема їх перманентного вдосконалення та адаптації до все нових інформаційних викликів має постійно залишатись у фокусі загальнодержавної інформаційної політики.

Таким чином, сьогодні державна інформаційна політика потребує ґрунтовного перегляду, передусім у частині пріоритетів. Більше того, стрімка зміна воєнно-політичної ситуації навколо України та у світі загалом свідчить про те, що навряд чи такі пріоритети мають бути жорстко визначені саме на рівні законів, – це швидше питання документів рівня доктрин чи стратегій, які можуть більш оперативно коригуватися у випадку подальших радикальних змін зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації. Крім того, слід відмовитись від традиційної практики визначення таких пріоритетів через занадто узагальнені категорії, коли не завжди зрозуміло, що насправді має бути віднесено до них на рівні практичної реалізації.

Вочевидь, сьогодні такі напіваабстрактні категорії, як «постійне оновлення, збагачення та збе-

рігання національних інформаційних ресурсів» чи «забезпечення доступу кожного до інформації», мають бути замінені більш практичними та актуальними пріоритетами/цілями довгострокового характеру, досягнення яких дійсно спричинить якісні зміни в інформаційному просторі держави. Умовно ми можемо говорити про:

1) адаптацію законодавства, що регулює інформаційну сферу та інформаційні відносини до реалій гібридного протистояння;

2) вироблення нової моделі функціонування медіа-середовища, яке б відповідало чинному етапу розвитку українського суспільства;

3) створення дієвої спеціальної державної інформаційної політики щодо окупованих територій та лінії розмежування;

4) розвиток медіа- та цифрової освіти на всіх рівнях;

5) реформування системи інформаційного позиціонування України на міжнародній арені в напрямі її більшої гнучкості та ефективності;

6) проведення реформи внутрішньої комунікативної діяльності держави та реформи урядових комунікацій;

7) розвиток потенціалу стратегічних комунікацій як механізму протидії деструктивній інформаційній діяльності щодо України.

Навряд чи цей перелік є вичерпним (оскільки майже не включає позитивістського порядку денного для державної інформаційної політики, пов'язаного із розвитком бібліотечної та архівної справи, підтримкою медіавиробництва та багатьма іншими аспектами), однак він більше прив'язаний як до реальних викликів, що постали перед Українською державою сьогодні, так і до можливості їх виконання на практиці. Безумовно, ці напрями потребуватимуть подальших ґрунтовних опрацювань, дискусій, діалогу практиків та теоретиків, однак принаймні означено вектор, в якому ці дискусії мають спрямовуватись.

Сьогодні ми не можемо собі дозволити функціонувати у логіці «старого світу», ігноруючи реальність гібридного протистояння, яке дедалі більше впливає (і впливатиме) на всі сфери життєдіяльності суспільства включно з інформаційною політикою держави. Відповідно, актуальним завданням найближчого часу буде — зважаючи на епіграф — побачити під «хвилями» не лише «уламки» старого світу, а й сприйняти їх як карту наших дій на стратегічну перспективу.

Список використаних джерел

1. *Putin's invasion of Ukraine and the propaganda that threatens Europe* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.hsdl.org/?view&did=767496>
2. *United Nations e-Government survey* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : 2016 <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf>
3. *Горбулін В.П.* Замысловатая неопределенность нового миропорядка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/internal/zamyslovataya-neopredelennost-novogo-miroporyadka-.html>
4. *Гусаров В.* Гибридные рычаги информационной агрессии России или Как Украине не проиграть информационную войну? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sprotyv.info/ru/news/kyev/gibridnye-rychagi-informacionnoy-agressii-rossii-ili-kak-ukraine-ne-proigrat>
5. *Закон України «Про інформацію»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
6. *Закон України «Про захист персональних даних»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
7. *Золотухін Д.* #jesuismediaputain [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://detector.media/infospace/article/118723/2016-09-13-jesuismediaputain/>
8. *Кенедей П.* Дейвид. Как избежать «смерти от тысячи порезов»: ответ Запада на гибридную угрозу со стороны России [Електронний ресурс] // per Concordiam. — Режим доступу : http://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/mcdocs/files/College/F_Publications/perConcordiam/pC_V7_SpecialEdition_ru.pdf
9. *Концепція реформи урядових комунікацій* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mip.gov.ua/documents/56.html>
10. *Центр* исследования признаков преступлений против национальной безопасности Украины, мира, безопасности человечества и международного правопорядка «Миротворець» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://psb4ukr.org/>
11. *Чи можуть допомогти пропозиції The European Values у протидії російській пропаганді?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/chi_mozhut_dopomogti_propozitsii_the_european_values_u_protidii_rossiyskiy_propagandi/

References

1. *Putin's invasion of Ukraine and the propaganda that threatens Europe*. Retrieved from <https://www.hsdl.org/?view&did=767496> [in English].
2. *United Nations e-Government survey 2016*. Retrieved from <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf> [in English].
3. *Horbulyn, V.P. Zamysovataya neopredelennost' novoho myroporyadka* [The intricate uncertainties of the new world order]. Retrieved from http://gazeta.zn.ua/internal/zamysovataya-neopredelennost-novogo-miroporyadka-_.html [in Russian].
4. *Husarov, V. Hybrydnye rychagi informatsyonnoy ahressyy Rossyy ili Kak Ukrainy ne proihrat' ynformatsyonnyuyu voynu?* [Hybrid leverage information aggression of Russia or How the Ukraine not to lose the information war?]. Retrieved from <http://sprotiv.info/ru/news/kyev/gibridnye-rychagi-informatsionnoy-agressii-rossii-ili-kak-ukraine-ne-proihrat> [in Russian].
5. *Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu»* [The Law of Ukraine “On information”]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh»* [The Law of Ukraine “On protection of personal data”]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].
7. *Zolotukhin, D. #jesuismediaputain*. Retrieved from <http://detector.media/infospace/article/118723/2016-09-13-jesuismediaputain/> [in Ukrainian].
8. *Kenedey, P. Deyvyd. Kak izbezhat' «smerti ot tysjachi porezov»: otvet Zapada na gibridnuju ugrozu so storony Rossii. Per Concordiam*. Retrieved from: http://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/mcdocs/files/College/F_Publications/perConcordiam/pC_V7_SpecialEdition_ru.pdf [in Russian].
9. *Kontseptsiya reformy uryadovykh komunikatsiy* [The concept of the reform of government communications]. Retrieved from <http://mip.gov.ua/documents/56.html> [in Ukrainian].
10. *Centr issledovaniya priznakov prestuplenij protiv nacional'noj bezopasnosti Ukrainy, mira, bezopasnosti chelovechestva i mezhdunarodnogo pravoporjadka «Mirotvorec'»* [Center for the study of signs of crimes against national security of Ukraine, peace and security of mankind and international legal order “Peacemaker”]. Retrieved from <https://psb4ukr.org/> [in Russian].
11. *Chy mozhut dopomohty propozytsiyi The European Values u protydyi rosiyskiy propahandi?* [How can help suggestions The European Values to counter Russian propaganda?]. Retrieved from http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/chi_mozhut_dopomogti_propozitsii_the_european_values_u_protidii_rosiyskiy_propagandi/ [in Ukrainian].